

Van Like a Complete Unknown tot Van Helderer begin de viktoria - toespraake / lezing bi'j et uutkommen van Jan Nijen Twilhaar zien *De taal van Hellendoorn*, 12-4-2025.

Dames en heren, sommigen van u kennen me, maar vast en zeker velen hier niet. Mijn naam is zoals al gezegd Henk Bloemhoff, en ik kom uit het deel van het Nedersaksisch taalgebied dat in Friesland ligt en dat vanouds Stellingwerf heeft. Ook daar wordt dus vanouds Nedersaksisch gesproken, in dit geval Stellingwerfs, geen Fries dus. De benaming Stellingwerfs is natuurlijk gebaseerd op die van de oude landstreek Stellingwarf. Zo spreekt men al enkele eeuwen van Stellingwerfs, zoals je dus ook van Sallands spreekt en ook van Helderers kunt spreken. Sallands en Stellingwerfs zijn beide Nedersaksisch en wederzijds verstaanbaar, dat zal ik verderop in mijn verhaal nog laten ervaren. De beide taalnamen zijn waarschijnlijk in gebruik of misschien meer in gebruik geraakt als reactie op de nieuwe eenheidsstaat Nederland die onder koning Willem de Eerste z'n intrede deed.

Voor de regionale variëteiten gebruikte men tot dan toe benamingen als Oosters, Saksisch of Sassisch, Nederduits, Nedersaksisch. Die laatste term lezen we bijvoorbeeld al bij de Gelderse geschiedschrijver Arend van Slichtenhorst, die het daarmee in de eerste helft van de 17de eeuw ook al over de Nedersaksische taal had. Maar nadien én eerder sprak men dus vooral van Saksisch. Een term trouwens die ook in wat als een belangrijke voorloper van de Van Dale wordt gehanteerd, het eerste verklarende woordenboek van het Nederlands uit 1599, samengesteld door Cornelius Kiliaan.

Van Like A Complete Unknown tot Van Helderer begint de viktoria – de titel van mijn praatje van vandaag. Like A Complete Unknown – zo heet de recente film over Bob Dylan, speicaal over zijn eerste periode, tot en met 1965. Als een 'complete unknown'. Zo ongeveer moet ikzelf in Jan Nijen Twilhaars wereld terecht zijn gekomen toen hij zijn studie Nederlands MO-B bij de Noordelijke Leergangen in Zwolle begon. Hij had gehoopt, zo heeft hij me eerlijk verteld, op colleges van Hendrik Entjes, een toen zeer bekende taal- en letterkundige voor het Nedersaksisch. Maar ach, Entjes had mij inmiddels gevraagd om hem op te volgen voor het onderdeel historische taalkunde. Dat ging met een eenvoudig 'Is dat wat veur oe'?. Zo zei hij dat. En jazeler, wat was beslist wat voor mij. Het viel mee – toen nog student Jan en toen nog jonge docent Henk leerden elkaar kennen. Laat ik niet vergeten het te noemen, het vak historische taalkunde heb ik toen aangepast. Naar minder Gotisch – nog wel een vleugje, dat wel - maar meer taalverandering op moderne, dus op generatief-taalkundige leest geschoeid. Het werk van Amerikanen als Noam Chomsky, Paul Kiparski, William Labov en Nederlandse navolgers klonk nadrukkelijk door. Jan, andere studenten, docenten en ik hielden hele gesprekken - over taalveranderingen algemeen tot hoe je verkleinwoordvorming kon beschrijven. Dat gebeurde in de les en evengoed samen terugwandelende naar de trein...

Inmiddels zijn we beide met pensioen en hebben elk de nodige taalkundige boeken en artikelen geproduceerd, waaronder mooie samenwerkingsproducten, zoals Heland-vertalingen in Helders Sallands en Stellingwerfs, en in Jan's geval ook nog eens een vertaling in het Nederlands. De Heliand, ik kom er nog weer op. Plus een overzicht van de Nedersaksische taal- en letterkunde getiteld *Nedersaksisch in een notendop*. Andere mede-auteurs waren Philomène Bloemhoff, Henk Nijkeuter en Harrie Scholtmeijer. Deze notendop, in de wandelgangen de neutedoppe, kreeg nog een vertaling in het Engels door Hans Veenkamp, met de naam *Introduction to Dutch Low Saxon. Language and Literature*.

De Heliand, Nedersaksisch, maar wat is het allemaal, wat hebben we voor ogen met het Nedersaksisch, wat is het eigenlijk? Al voor het jaar nul trokken onder meer Frankische stammen de Nederlanden binnen. Toen in de 3de eeuw de grensverdediging van de Romeinen langs de Rijn, de zogeheten limes, verzwakte en als het ware langzaam oploste, trokken de in Oost-Nederland aanwezige Franken naar het zuiden. Hun ruimte werd meer en meer ingenomen door groepen die als Saksen worden aangeduid. De trek van Saksen naar Engeland is vergelijkbaar, oude benamingen daar zoals *Sussex* = Zuid-Saksen, oudste vermelding 689, en *Essex* = Oost-Saksen getuigen nog van de groepsaanduiding van de Saksische mensen die aldaar binnenkwamen.

De taal Saksisch is wederzijds verstaanbaar, luistert u maar naar mijn vervolg.

Lao'we es kieken welke heufdvariëteiten as we hebben. De zeuven heufdvariëteiten in Nederlaand die men onderscheidet bin, van et noorden uut op een riegeltien zet: Grunnings, Drents, Stellingwarfs, Sallaans, Twents, Achterhoekers en Veluws. Ie zien de heufdvariëteiten van et Nedersaksisch in Nederlaand op et kaortien.

Ok et Urkers in de perveensie Flevolaand en de variëteit van de gemiente Bunschoten (perveensie Utrecht) wo'n tot et Nedersaksisch rekend. Ok et 'Huizens' in de Noord-Hollaanse streek 't Gooi wodt as een vorm van Nedersaksisch beschouwd, liekas et Kollumerlaans van de Friese streek Kollumerlaand. Dat slöt taelig an bi'j et Grunnings van et Grunninger Westerkertier. Laot ik et toch veural niet niet vergeten: over de Duutse greens hewwe ok Nedersaksisch / Nederduuts, uteraord ok mit plaetselike verschillen. Et taelgebied lopt deur tot de Poolse greens, lange leden was dat tot in de Baltische staoten.

Now zo'k even ingaon willen op 'e bouw van et Nedersaksisch.

De bouw van een tael kenmarkt die tael netuurlik. Hiel vaeke wodt et Nedersaksisch vergeleken mit de eerste tael van oons laand, et Nederlaans dus. Wat dan as iene van de eerste dingen opvaalt is dat de onbeklemtoonde *-en*, zoas in woorden as 'laten', 'slijpen' en 'gebruiken' in et Nederlaans, niet krek zo uutspreuken wodt in et Nedersaksisch. Dus niet zoas Nederlaans *-en* of *-e*, mar als *-tn*, *-pm* en *kng*. Zoas bi'jveurbeeld in Stellingwarfs en Sallaans *laoten* [tn], *sliepen* [pm] en *(ge)bruken* [kng].

Zo is d'r netuurlik vule meer eigen an et Nedersaksisch. Want 'laten' bi'jveurbeeld het in et Nedersaksisch een *ao*-klaank, en wodt dus in de meerste gebieden as *laoten* schreven. Ok wel as *loaten* trouwens, veural door waar die klinker slim donker klinkt, mit naeme in de perveensie Grunningen. 'Slijpen' is in et Nedersaksisch *sliepen*, niet mit een *ij* dus, en *gebruiken* is *(ge)bruken* of *broeken*, al naor gelang et gebied, mar niet mit een *ui*.

Nog een inkelde opmarking over de spellingsystemen

De spellingsystemen van de meerste regio's liggen vaaste en wieken onderling niet hiel arg vule of. Die systemen zorgen veur een vaast woordbeeld en dus veur leerberhied, leesberhied en schriefberhied. Et ni'je boek van Jan Nijen Twilhaar dat hier vandaage prissenteeerd wodt, is een mooi veurbeeld van konsekwent schrieven mit een vaast woordbeeld. Kotomme zoas et heurt.

Nijen Twilhaar volgt daorbi'j konsekwent de Overiesselakedemiespelling, die eerder ok een autorisaosie van de kaante van de RUG kregen het. En Nijen Twilhaar geft ok nog wat extra's: klinkt een klinker lang dan krigt et (eerste) letterteken een accent circonflexe, oftewel, in mien tael, een kappien.

Bekiek 'jullie verliezen' in het Helders en ie zien hoe et warkt: *ielûu verlîest*. De eerste letters van de *ûu* en de *îe* hebben een kappien. Dat zegt: disse klaank is lang. Zonder kappien zollen we et netuurlik ok hiel goed begriepen kunnen, mar Nijen Twilhaar wil geern ok dudelik de lange uutspraak in et woordbeeld tot utdrokking brengen. Veur de leesberhied is dat gien perbleem donkt me.

Ie kun alle klaanken, woord- en zinsvormen van et Nedersaksisch beschrieven en de verschillen en overienkomsten mit aandere taelen bekieken en in schema's en regels vatten. Dat kan liekegoed mit verschillen binnen et Nedersaksisch. In beide gevallen kuj' de verschillen en overienkomsten behalven beschrieven ok verklaoren. Dat gebeurt dan veural mit regels die eerdere taelveraanderings tot utdrokking brengen.

Een eerste veurbeeld. De *aa*-klaank in *late* of *laat* 'laat' bi'jveurbeeld het him in sommige gebieden deurontwikkeld tot de donkere *oa* (Grunnings, noordelik Drents), in ere gebieden juust tot de heldere *ää* (zoas in et Sallaans, Oost-Veluws) en, as vervolg daarop, in mien Stellingwarfs, tot de nog helderder *ae*. Et bekende sjebloon van et Stellingwarfs is dan ok: 'Et waeter klaetert tegen de glaezen', wat ok wel anvuld wodt mit '...dat et daevert'. De *ae*-klaank in zokke woorden wodt zien as heufdkriterium om et Stellingwarfs te onderscheiden.

Een twiede veurbeeld. Ooit moet et zo west hebben in Helderen, ja in hiel Oost-Nederlaand, dat de klinker van *laeven* 'leven' zoas in *lebon* west hebben moet. Dat *lebon* was dan in et

Ooldsaksisch, veurloper van et Nedersaksisch/Nederduuts uut de tied van 500 tot 1150. Tussen 1150 en 1550 is dat *leþon* eerst tot *lèèaven* wodden, doe tot *ljääven*, doe vermoedelik tot *lääven* en vervolgens tot *lèèven* – zoas et nog zegd wodt in et Helders en aander Sallaans. Op een aorig vergeliëkbere meniere moet et gaon wezen mit et Ooldsaksische warkwoord *etan*: de eerste fase was *etan*, dat wodde via *èèaten* tot *jätten* en vervolgens tot *ätten* en *etten* – zoas et vandaegede-dag nog klinkt in Sallaand. In een briede stroke van et Drentse Runen via Zwolle tot op de Oost-Veluwe wodde et vervolgens nog weer tot *èèten* – waordeur et Helders him ok van die regio onderscheidet. Nog even wieder naor et westen, daenk an West-Overiessel, West-Veluwe en Stellingwarf is de ontwikkeling nog veerder gaon: tot *leven* en *eten*.

Dan een peer woorden over et belang van dit ni'je boek.

Eerste punt. Dit boek is de vaastelegging van een groot stok kultuurhistorie. Hoezo? Now, tael bestaot simpel uut drie dingen. Een fysiek gebied in et heufd het de angeboren anleg veur tael. Een aander onderdiel is et psychologische pat: de taelregels die meensken mentaal kennen, heur niet bewust binnen of marf half bewust binnen. En as dadde: de kennis van de woorden, de woordeschat inklusief de uitdrukkings enz. Die woordeschat zit in et heufd en bestaot uut gekende symbolen in tael, woorden en uitdrukkings dus. Mar die woorden en de kennis d'r van zit ok in boeken, artikels, films, spreuken tael.

Neem van dat allienig al de woordeschat die in dit boek vaasteligt, de woordeschat van et Helderse Sallaans. Die zit now niet allienig in de Helderse heufden en eerdere Helderse publikaosies, mar die is ok rejaol beschreven in et ni'je, hiel uitvoerige boek. Neem mooie Helderse woorden as *dikkendät* veur 'rakker' en *eenstaerig* veur 'mistroostig'. Die woordeschat straolt de eigen kultuur uut.

Dat doen trouwens ok biezondere woorden as de veldnaemen en bi'jnaemen. Mien vrouw en ikke verbleiven dit weekaende op de Helderse *bärg*. De *bärg*, ja, de beroemde Heldere schriefster vertelt d'r in 1942 over. Dat Jan en Willem 'kottens te kuiern leupen in den bärg'. Dat moet toch de bekende Helderse *bärg* west hebben. Help me mar as 't niet zo is. En... gelukkig heb ik de banen van de auto konterleren laoten bi'j de garage, want de geest van *banen Harrie* van vroeger zol hier best nog es ommedwelen kunnen. Ik leze ja dat die pelisieman Harrie zien bi'jnaeme te daanken hadde an de eigenschap veural op banen konterleren te willen.

Een twiede belangriek punt. Et boek beschrift uitvoerig taeldata in et Helders. Dat betekent ok stof te over veur ni'j taelkundig onderzuuk. Vienen we misschien boeienze biezunderheden in et funktioneren van de regels in de tael? En: kun we historisch-taelkundige vraogen goed anpakken? Neem bi'jveurbeeld disse riegel warkwoordsvormen in et Vriezenvenigers: *ik geite*, *ik gwät*, *ik heb egwätten* 'ik giet, ik goot, ik heb gegoten'. D'r

bestaat een historische relaasie, een zelde ofkomst uut et Ooldsaksisch as et Helders, mar mit verschil in ontwikkeling. Kiek mar, et Helders het *giete, ik geut, we hebben egötten*. Een mooie puzel veur de taelhistorisch taelkundige. De Helderse vormen van Helderse woorden, ok van alle types warkwoorden, staon in et boek beschreven: applaus.

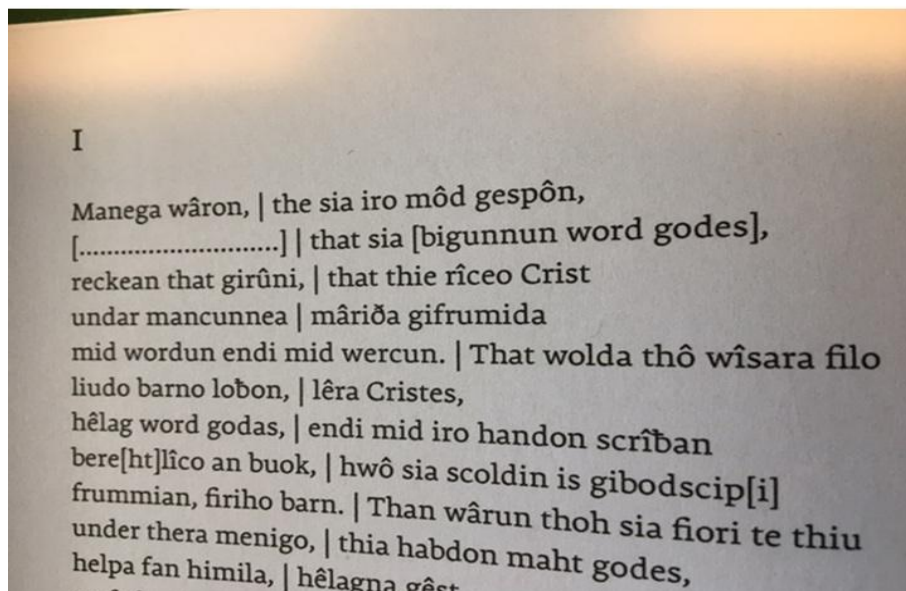
Ik doe een oproep. Elk gezin moet disse tael en kultuurschat aenlik in huus hebben. Meensken, koop dat boek dus straks! Ok aj' vroeger niet vule zinsontleding en zo had hebben, ie kun et je now speulenderwieze eigen maeken. Want et boek is ok bedoeld as leerboek, en neem ie de zinsontleding deur in dit boek dan doe' dat mooi an de haand van veurbeelden uut et Helders. Ik leerde zels et zinsontleden op 'e legere schoele as veurbereiding op 'e HBS, hier kuj' et jezels al lezendeweg eigen maeken en zo kuj' een groot genoeg an de tael van de omgeving beleven.

Et boek kan trouwens ok aanderen anvieten om de tael van eigen dörp of stad te beschreven. Zoas netuurlik ok al in verschillende aandere steden en dörpen gebeurd is, mar et kan nog vule meer.

De woordeschat allienig al is enorm belangriek. Die beschrift de tredisjenele kultuur van je woonplak. In de tael dus die him iewen leden ontwikkeld het uut et Ooldsaksisch.

Et Ooldsaksisch. Mar hoe het him dat him dan ontwikkeld? Et zit zo.

Nao et jaor nul ontwikkelden heur uut et Oergermaans drie heufdtakken: et Oostgermaans, et Westgermaans en et Noordgermaans. Van 500 nao Chr. of ontwikkelde et Ooldsaksisch him uut dat Westgermaans. En zo ok et Ooldnederlaans, et Ooldhoogduuts, et Ooldengels en et Ooldfries. Ongeveer et jaor 830 gebeurde d'r wat biezunders. Karel de Grote zien zeune Lodewiek de Vrome wol een soort hulpmiddel schrieven laoten om de Saksen veerder an et ni'je, dus kristelike geloof wennen te laoten. Dat wodde in et Duutse Fulda daon, zo daenken we. Et wark kreeg vjule laeter de naeme Heliand, wat 'de heiland' betekent, de genezer. Bedoeld is Jiezus Kristus. Et wodt omschreven as s een religieus episch gedicht en gong dus over et leven van Jiezus. Kiek now es naor een stokkien tekst van doe, van et jaor 830 dus, en hoe Nijen Twilhaar dit vertaeld het, dichte bi'j de tekst blievende.

D'r waeren d'r völle die in eer gemôed dachten
det ze mósten beginnen umme 't woord van God te
verkóndigen, de geheimenisse det d'n machtigen
Christus ónder de mèensheid wónderen deu met
weurde en met wärken.

Vanof 1100, 1150 is et Ooldsaksisch stark veraanderd. Daordeur wodde et vule
makkeliker te lezen. Et hiet van die tied of Middelnederduuts, inderdaod, dat
was ok de tael van de Hanze. Et is een stadium van de tael die him makkeliker
lezen lat, krek zoas et Middelnederlaans. De verschillende spreuken vormen as
Twents, Sallaans en Stellingwarfs ontwikkelden heur in die laet-Middelieuwse
tied al.

Nog even wat over de weerde van et Nedersaksisch

D'r is een trend dat et Nedersaksisch de hieltied minder overdreugen wodt an et jongvolk, an ni'je generaosies. Dat betekent dat die mooie woorden en taelregels over een poze niet meer kend wodden, niet meer leven. Sommigen zeggen dat et een netuurlik perces is, zoks, mar dat is niet waar. De meensken doen et zels, deurgaons welbewust. Lao'we dat perces stoppen en et Nedersaksisch an kommende generaosies juust wel deurgeven. Et is een meraokels groot kultuurgoed, dat realiseren de meensken heur te weinig.

Et Nedersaksisch was altied al een tael, mar et het zien officiële erkenning kregen deur et Europese haandvest veur regionaole taelen en taelen van minderheden d'r op toepassen te laoten. Dat gebeurde deur de Nederlaanse staot, in 1995 en mit bekrachtiging in 1998. Twiedens het Nederland ok nog es een konvenaant insteld, tegere mit een hiele riegel Nedersaksische perveensies en ok gemienten. Et is arg spietig, mar de maotregels die neudig binnen wo'n an now toe nog onvoldoende uitvoerd. Dat brengt mi'j en aanderen d'r toe om verschillende zaeken vule naodrokkelijker te vraogen.

Geef et Nedersaksisch de hoogste prioriteit binnen dat Europese haandvest. Dat is niet, zoas now, neffens diel II, mar zoas et aenlik heurt, volgens haandvestdiel III. Dat diel verplicht tot goeie uitvoering van op zien minst 35 parregraffen van et haandvest. Zo is dat ok in de Duutse dielstaoten Niedersachsen, Bremen, Hamborg en Sleeswiek-Holstien bi'jveurbeeld. Zet veur et Nedersaksisch een struktuur van deurlopende leerlijnen op in alle onderwies.

Zet et behoold van et Nedersaksisch in de grondwet. Zorg dat et ok in et eupenbaore verkeer meer een rol krigt, zoas in et bestuurlik verkeer. Even een anekdote. Kotleden was et meert – streektaelmaond. Mooi dat d'r perbeerd is ok Nedersaksisch te praoten in Raoden en Staoten, ok in Overiessel. Toch vullen sommige reakties mi'j wat of, van meensken die d'r muuite mit hadden of die dochten dat aanderen 't niet verstaon kunnen zollen. Mit een betien meer inspanning moet in ieder geval et verstaon toch lokken. Ik zeg altied mar: een volksvertegenwoordiger moet toch op zien minst de tael van et volk verstaon kunnen.

Nee, ik zol niet oproepen willen tot drammerighied en betweterighied, mar ik wil Grunningers, Drenten, Twenten, Sallaanders, Aachterhoekers, Veluwsen, Urkers anraoden om de eigen tael en kultuur in levend gebruik te beweren, zeker ok et Helders, dat zo mooi in et ni'je boek naor veuren komt en ok al deur aanderen mit liefde bezongen is. Laot et Nedersaksisch overal naor veuren kommen, naost et Nederlaans, zodat et veur degenen die d'r nog niet vule van weten niet langer a complete unknown is. Volweerdig en funktionleel, zoas et bi'j een erkende tael past. Laot ik ofronden mit woorden van de Helderse Johanna van Buren, uut et gedicht *Oonze eigen spraoke*, van 1944. Wie kent Johanna niet, daor hoej' gien kollege van Entjes veur had te hebben zoas ik indertied.

*Ik bidde oew, jonge volk van noew:
Hoalt d'eigen sproake in eer'n,
Oew beste doon de-j Hollaandsch könt,
Mar... 't eigne neet verleer'n...*

Lao'we mit mekeer et Nedersaksisch zien volweerdig plak geven in oonze tied, naor netuurlik et Nederlaans.

En dan, netuurlik, as echte ofsluting. Femilie Nijen Twilhaar, Jan naodrokkelik in et biezunder, een groot komplement veur alle wark en veur et uutaendelike risseltaot: *De taal van Hellendoorn!* [Verschenen 12-4-2025, Uutgeverije 'n Boaken, Nijverdal, 288 blz.]